

Ami fontos és ami nem

Ottlik Géza élet- és irodalomszemléletéről

„Szeredy Dani évekig élt Genovában.” Kétszer naponta végigballagott az enyhén fölfelé kapaszkodó magas házakkal szegélyezett utcácskán. „A magas épületek szorításában az egész utca mindig mély árnyékban volt; kivéve a tetőket és a legfelső emeletek ablaksora fölötti párkánykoszorút, melynek a cirádái, frízei, domborzatai kora reggel és napszállatkor felragyogtak, nyomatékokot kaptak.” Szép utca volt? – kérdezte Bébé, azaz a festővé lett Both Benedek. Nem – válaszolta barátja. Hát? – Olyan, amilyen, de pontosan olyan. – „És milyen pontosan?” – Megmondom Bébé. Olyan, hogy ráismersz. Rögtön ráismersz, ahogy először nekiindulsz, akárhonnán. Hazatértél.

Hát, ez az. Megyünk, tapossuk az utakat, lassan minden bizonytalanná válik, s egyszer csak ráismerünk arra az utcára és boldogság melegíti a szívünket. Hazatértünk. A többi nem érdekes, mondaná Hilbert Kornél, azaz Lexi, akit alaposan megpróbált az élet, de csak a vállát vonogatja. Lényegtelen. Csak ez a szűk utca fontos a magas házak frízeivel és cirádáival, s a megvilágított párkány koszorúval. Az utca sötét, de a magasból fény árad. Ezt a fényt kellene meglátni és megfesteni. Ez volt Bébé életcélja. Neki-nekirugaszkodni a munkának, de a kép sehogy sem akar sikerülni. Valami hiányzik. „Ne add fel, Bébé!” S kezdi-folytatja, mint a regényét Medve s félbe-szerbe sikeredett életüket a többiek, akiket a határon lévő iskolában már meglátott és megtaposott Schulze, a vadállatias őrmester, aki csak a magához hasonlókkal, Merényiékkel tett kivételt. Nem számít, mondja Lexi, ez sem számít. Csak az, hogy ne adjuk fel, akkor se, ha nehéz vagy éppen reménytelen. Masírozni ködben, esőben a szombathelyi országúton, fekvőtámaszokat csinálni az árokszélen, belehasalni a sárba, jól tudni: „nem azé, aki fut, nem azé, aki törekszik”, de egyszer, talán, valaki eligazítja a dolgokat. Csak arra érdemes emlékezni, ami megvilágosít és boldoggá, súlytalanná tehet. Elmondani lehetetlen, de próbálkozni kell, morfondírozza Both Benedek, azért Bébé. A hiteles szavakkal akarná megtalálni a regényíró Medve, végül mégis félbehagyta regényét. Töredék. De az élet nem az? Csak azokért a ritka pillanatokért, a boldogság morzsáiért érdemes kapaszkodni fölfelé a genovai szűk utcán, vagy bárhol, ahol a fényt sejtjük, „... mert az ember lelkét a legteljesebb elnyomásokban sem lehet elpusztítani, mert teremt magának egy könyökteret, mozgáslehetőséget, mintegy a létezés új dimenzióját, ahol örökre szabad lesz.” A pocsolyában, sárban is rátalálunk a könyöknyi égre, amely mintha azt sugallná, ne adjuk fel, használjuk az eszünket! Védekezzünk a brutális valóság ellen. Innen lehet megérteni, miért nem szerette Bébé az izompacsirtákat és Ottlik azokat az írókat, például Hemingwayt, akiknek hősei nem szívesen gondolkodnak.

Furcsa, talán merész állítás: Ottlikot a *Budából* lehet megérteni, ebből a sokat vitatott, szétcincált regényből, amelyből teljesen egyértelművé válik,

mennyire kínkeserves rátalálni az életünk lényegére, amit aztán szavakkal talán nem is fejezhetünk ki hitelesen. Ez sem baj, mondaná Lexi, csak azt a kurta pillanatot, a csalóka és múltó boldogságot kell figyelmesen várni, és ha elérkezett, megragadni. A hetvenéves Hilbert Kornél azt mondogatja, olyan szobában halunk meg szívesen, ahol a port letörölgették a bútorokról. Csak így érdemes: portalanítva, elfelejteni a szennyet, megaláztatásokat, tiszta szobában. Csendesen, nagy szavak nélkül. Mert a nagy szavaknak nincs fedezete, üresen kongnak. Már a hűvösvölgyi laktanyában élnek, kiszabadultak a kőszegi pokolból (Pokol? Medve mégis visszament!), ahol véget ért ugyan Merényiék uralkodása, de a Hűvösvölgy a töltésen elzakatoló villamossal mégis más volt. A tornaórákat is megúszták, atletizáltak, versenyeket nyert a négyszer százás váltó, amelynek Lexi és Medve is tagja volt. Sok minden lényegtelenné vált, a staféta nem. A győzelemért járó kupa, a kézről kézre adott váltóbot, az összetartozás jó íze. S akkor megjelent előttem apám. Az érmeit mutatta, élete végéig büszkén őrizte őket, oly fontos emlékei voltak gimnazista múltjának. Verset is írt A nagy stafétáról.

Később atletizáltam. Túrbotó távolugró voltam, és a legjobbak egyike a százás gyorsfutásban, több érem birtokosa, versenyek Győztese, valamint az iskolai négyszer százás staféta tagja, szépreményű sprinter. A nagy staféta! Máig őrzök egy fényképet, alighanem barmincból. Verseny után (megnyertük) ott állunk összekarolva, fekete klottnadrágban, fehér trikóban, a gödöllei futballpályán, nem messze a tizenbatos sarkától, háttérben (háló nélkül) a kapu, és azon is túl a fák. Igen bizony, a nagy staféta: Tábori, Gyenge, Fabily, meg én...

Bébé is kapott fényképet, mert vannak emlékek, amelyeket egy kopott fotó sokkal hitelesebben őriz meg, mint a törékeny szavak. Igen, a nagy staféta! A négy fiú összekarolva. Győztesen hunyorognak a gépbe. Erre Lexisen mondta, hogy nem fontos. A közös sörözések, a diadal visszaidézése már untatta. De a futás a cél felé – sohasem. Ő is tudta, hogy a cél elérése (értékelése?) mindenél fontosabb. Lerogyni, kapkodni a levegőt, s figyelni, ahogy lassan megnyugszik a kalapáló szív. Szétnézve „tüdőre szívni” a nem fontos dolgokat is, amelyek gyakran kihullanak az emlékezetünkből, de máskor megnőnek az időben, s a döntő, sorsfordító pillanattá válnak, mint Medve katonasapkája az őszi csatákban. Elfertőződött sebe miatt kísérté társa az udvaron át a gyengélkedő felé, s egyszerre leesett a fejéről a sapkája. Máskor büntetés járt ezért (Schulze Merényiék röhögése közben megcsuklítottatta volna, esetleg sáros bakancsok tisztításával büntette volna), most felszabadítóan hatott, s miközben társa föl-

szedte a koszos kadét-sapkát, Medvét megérintette a szabadság igézete. Élete végéig emlékezett erre. A többi elsüllyedt. Nem érdekes, mondta volna Lexi.

A hűvösvölgyi laktanyában is otthonosan érezték magukat. Együtt a régiek: Bébé, Medve, Lexi, Szeredy, Colalto és a többiek. Ki-ki jövőendő életének sejtelmével. A katona? Civil? Mindkettő elmosódott. Az élet egésze is az. S ha öregedve végiggondoljuk, csak homályos képek jelennek meg, futnak a vásznon, majd váratlanul megáll egy kép, élesen, a rajta láthatók arcvonásai is pontosan kivehetők. Ezek a fontos jelenetek. Ezeket kell(ene) pontosan visszaadni írásban vagy képből. Folytonos csiszolgatással, pontosítva. Illés Endre nem kevés malíciával „lusta prózaírókként” emlegette O-t és Ö-t (Örley Istvánt, akinek ideje sem maradt életműve kiegészítésére, hiszen egy bomba becsapódása után érte a halál, csak a szipkája maradt meg). Dehogyan volt Ottlik „lusta”? Egyfolytában dolgozott a *Budán*, finomította, javította, „Mióta írta? – veti fel a kérdést a szöveg gondozója, Lengyel Péter, s ekként folytatja – Erre egyetlen módon lehet válaszolni: attól fogva, hogy az *Iskola* elkészült, 1958 óta.” Van, aki mindent elmond. Olyan is, amire Lexi azt mondaná: nem érdekes, nincs jelentősége. Más egy, számára fontos élménykörből válogat, s csak abból, ami igazán fontos volt számára. Ilyen író volt Ottlik Géza is. *Minden megvan*, ez volt egyik elbeszélésének címe. Hangversenyteremben kezdték eloltani a csillárokat, már csak néhány akadémista lebzsel a teremben. Elképedve hallgatták, amint „Jacobi Péter és az öreg vak zongoraművész, szinte fegyelmezett összetanultsággal, lendületes ütemben játszani kezdenek egy régi foxtrottot.” Nem Beethoven *Tavaszi szonátájának* egyik tételét, hanem egy foxtrottot. Ott és akkor ez volt számukra a teljesség, vagy annak az a része, amelyet emlékezetük őrzött. Honnan, a múlt melyik kútjából merült föl Jacobi (Koromzay Dénes?) emlékezetében? A tánciskolából, ahová Medve kedvetlenül járt? A BKE vagy a BBTE teniszpályája mögötti hangszóró bömbölte? Nem ez a lényeg, hanem az összeszokottság biztonsága, hogy nem egyedül szólaltatja meg, hanem teljes összhangban a vak zongoristával.

Kevés ilyen író ismerek, akit még sietősen újra kell olvasni. Ottlik ilyen. De nem „előlről”, a novelláktól a *Drugeth-legendától* („1939-ben a Nyugat elfogadta egy hosszú novellámat és olyan magas rangban érzem magam azóta is, mint semmi más kitüntetéssel, semmi más pályán nem érezhetném magam. Ha a százméteres síkfutás olimpiai bajnokságán kívül megnyerem a kétszázat is, körülbelül annyit ért, amikor Babits azt üzent a *Drugeth-legendá* című novellámról: ’Tetszett.’”), az 1941-es (háború!) *Hamisjátékosoktól* kezdve, hanem fordítva, a *Budától*, annak nézőpontjától visszafelé, hogy számot vehessünk, mi volt az igazán fontos, s hogy mi a fontos számunkra is. Lexi életszemléletét és Medve legyintgetését követve-figyelve újra olvasni. Tudatosítva, milyen nehézségeket jelent felismertetni, hogy a létezés és annak tartalma egyetlen egész, s egyáltalán nem mindegy, hogy azt az egészet honnan közelítjük meg, melyik összetevőjét mutatjuk meg, melyiket nem. A szavak ehhez önmagukban nem elegendőek, mert „elhelyezik valahová a maguk fogalmi berendezésében, értelmezéssel ruházzák fel: befullasztják azt, aki létező, ami létező,

a saját nem-létezésük ingoványába.” Le kellene cserélni őket, ahogy az avantgárd mozgalmak legradikálisabb programhirdetői javasolták? Nem! Ottlik számára Nemes Nagy Ágnes intelme volt irányadó: „Ne mondd a mondhatatlant, mond a nehezen mondhatót!” Így kiegészítve: „A mondhatatlan aztán vagy elmondja magát, vagy nem.” Avagy Pascal szójátéka szerint: „A szívnek megvan-nak a maga indokai, amiket az indokló értelem nem ismer”.

A szív indokaira kell figyelni visszafelé. Például a *Hajnali bázterőkben*. (Nagyon fontos! „Rónay Gyurinak hűséges jó barátomnak ajánlom, mint fiatal író, ezt az elkésett régi könyvet- ugyanolyan hűséges szeretettel Ottlik Cipi 1958. febr. 12.) Halász Péter kimászott az ötödik emeleti lakás ablakán. Miért? Pontosan nem lehet tudni. Ám a nyaktörő mutatvány közben „látott” valamit:

„Arra gondoltam, hogy csak a bárgyú szerencsésének köszönheti, hogy most él.

– Megérte, te félbolond? – kérdeztem.

Rám nézett és hunyorgott.

– Jó volt – mondta.

– Micsoda?

– Tudod – magyarázta –, láttam végig a hidakat.

– A hidakat?

– Igen. A hidakat. A folyó pántját végig. Össze-vissza a rengeteg háztetőt. Egy vonat ment a Ferencvárosi pályaudvar tájékán. Tehervonat, huszonnégy kocssal.

– Péter! – szóltam rá bosszankodva.

Elsősorban is nem láthatott semmit, hiszen körül sem nézett odafent a tetőn, hacsak a recehártója nem készített valamilyen csodálatos pillanatfelvételt.

– Ne hazudozz – mondtam. – Inkább eredj vissza Alíszhoz. Megharagítod.

– Á! – legyintett. Dehogyan. Nem fontos. Nem erről van szó. Azt kérdezted, megérte-e? Hogy kerül ide Alisz? És nem hazudok én láttam tisztán az egész várost. Hidakat, vonatot, mindent.”

Az elbeszélések nyomában, némelyikkel egyidőben született regényt olvasva a széltoló Halász Péter egyik csínyének vélnénk a jelenetet. A *Buda* ismeretében más a helyzet. Két olyan kijelentés hangzik el, amelyre korábban aligha gondoltunk volna: Halász Peta a párkányon egyensúlyozva a szívével láthatta, amit látott, amiről beszélt, másrészt kimondta a bűvös szót: „Nem fontos!” Visszatérni Alíszhoz? Minek! Más az igazán fontos, látni, amit elképzelünk, megtoldani a szűkös valóságot, a végtelenbe nyitó látomással, ami a „hozzáférhetetlen” emberközébe hozza. (*A regényről*, kiváltképp a Dickensről szóló néhány sor).

A zene az egyik nagy varázslat, amely a szívet is megérinti. Leginkább a *Dal-színház*ból érthetjük meg ezt. (Megérteni? Sokkal inkább megérezni!) Sasa, a kivénhedt énekes idegenkedve szemléli Gábort, a fiút. Megváltozott. Közönyös lett a „metsző agyvelejű” fiú, „vásári zenésznek érezte” apját, aki jegyben járt a fekete szemű Klárával. „Szép lány volt, de, ahogy mondta, elsősorban muzsi-

kus, s csak ezután nő.” Egyidős Gáborral, s amikor együtt várakoztak az énekes hazatérére, kiderült, hogy azért nő is. Így találta őket Sasa, akiről már rég eldöntötték: semmi köze a zenéhez. Felpattantak, miután kibontakoztak egymás karjából. A tenorista sápadtan előlépett, „a mellkasát megemelve és dús sörényű fejét felvetve, tiszta, felszárnyaló hangjával így vágott bele a csendbe, énekelve:

– Megcsalta-to-hóóóók!

Egy ismert opera nagy hármasa kezdődött ezzel a második felvonás közepe táján.

A másik kettő – akiket szeretett, s akik jobban szerették őt mindennél... megértette...” Klára néhány hangot leütött a zongorán, és Sasa lába elé borult könyörgő szolamát énekelve. Gábor pedig a zongorához ülve, kicsavart derékkal németül énekelte szolamát, mert nem ismerte a magyar szöveget.

Sasa ismét győzött, vagy nem is ő, a zene, a dráma. „Még sokáig muzsikáltak.”

Verdi? Puccini? Donizetti? Nem érdekes. A zene ült diadalt. A zene, amely hol foxtrott, hol hármas egy guerrából, hol Jacobi hegedűjén szólalt meg, de mindig egy „másik világ” híradása lett.

Ebbe a másik világba törekedett Ottlik. Ebben a csodásnak és egységesnek mutatkozó (nem volt az!) világba, amelybe belépni a legnagyobb kitüntetésnek számított, akár Nyugatnak, akár Magyar Csillagnak nevezték is. (Az utóbbi életét, s benne a *Hajnali háztetőket* megsemmisítette a német megszállás 1944-ben. E csodás világ azonban nem szűnhet meg, így vélte az író, és néhány hasonlóan gondolkodó művész és költő. Ez volt *A másik Magyarország*, amelynek nem lett volna szabad elsülyednie. Csak pár napra volt élelmiszerük, nem volt gáz, víz, villany, tüzelőt kellett szerezni. Csomagoló papírt és olajat a betört ablakok helyettesítésére, mindez „nem érdekes”. Az egzisztenciális kérdés: hogyan lehet feléleszteni a Nyugatot (Magyar Csillagot), s miképp léphetnek be ismét abba a fantasztikus „másik világba”?

A budai polgármester (jó barátságot ápolt Herczeg Ferencsel és Zilahy Lajossal) döbbenet hallgatta érvelésüket: „A hivatalos Magyarországnak közelebb kell kerülnie a szellemi Magyarországhoz.” (Nem akart közelebb kerülni: éjszakánként patrujért kiáltottak azokból a házakból, amelyeknek kapuján részeg katonák dörömböltek, s az asszonyok százévesnek maszkírozták magukat.) Nem bizonyult könnyen kivitelezhetőnek, az elszánt írók, művészek idegenkedtek a hivataloktól („a hivatalokra vicsorgok, mint az ordas.” Még Majakovszkij is!), egyikük sem volt közéleti szereplő, „fontos személyiség”. „Mi csak minőségi, szellemi értékeinkre építhetünk. Nekünk a fennmaradásunk függ a valódi nagyjainktól, az ő szellemük ébren tartásától.” – így érveltek elképesztő naivitással. Már készülődtek a hóhérok, nagyok és kisebbek, a „beolvadás és beolvasztás” előkészítői. A béketábor testvériségének harcosai. Nekik nem volt szükségük a múlt értékeire, Babitsra, a vétkes Kosztolányira (Pardon-rovat: a Tanácsköztársaság elárulása) a nemzetnevelő Németh Lászlóra, a jobboldali rokonszenvet ápolgató Szabó Lőrincire. Illyés Gyula segítette ezt, azért intette óvatosságra őket, Gellért Oszkár tudta! Igaza volt Lukács ezredes úrnak, aki ezt

mondta: „Ottlik, maga a fellegekben jár.” „El kell takarítanunk a szellem útjában álló hazugságokat, az önző megalkuvást, a jól gyümölcsöző ügyeskedést, az esztétikai tehetetlenséget, a napi politika árjával úszó közepszerúséget...” Ottlik tényleg a fellegekben járt. Buda ideiglenes polgármestere joggal kérdezhetette magában: hol van az a másik, szellemi Magyarország? A térképek tényleg nem jelezték, s nem mutatják azóta sem a szellem egységének színével jelzett Magyarországot.

Ottlik aktatáskával. Gyűjtöm a kéziratokat a Nyugat 38. évfolyamához, mondta apámnak, aki adott kéziratot. Mások is adtak, sokan. Ők is a „fellegekben” érezték volna otthonosan magukat. Gellért nem. Ő már tudta, nem lesz szellem Magyarországa. Az oda vezető kapuk bezáródtak. Már korábban, a nyilasok országlásakor, de most végleg. Az összegyűlt, a szellemi Magyarországra belépőjegyként és igazolásként szolgáló kéziratok tűzre kerültek, csak Berény Róberté maradt meg (*A gyűlölködés üszkének el kell hamvadnia* – Nem hamvadt el. Kiegészült a megalkuvással és jellemtelenséggel.)

A Szentírásban olvassuk: az igazakat megjutalmazza az Úr. De a kísértésekben, elnyomásban hányan maradnak igazságban? Már a kezdet kezdetén megfogytak, ki áruló lett, ki csak visszahúzódott. (Ez is az árulás egyik neme volt.) Nem akarták megteremteni a szellemi Magyarországot. Csak később döbentek rá a nagy igazságra: „Amit Zrínyi, Csokonai, Babits vagy Bartók, Bolyai János létrehozott, annak egyképpen nem árthat sem tűz, sem vas, sem irigy idő, sem neutronbomba.” Mert ez a lényeg: a szellemi Magyarország, amelyet időnként fegyverrel és ostobasággal meg akarnak csonkítani, de távlatosan sosem sikerülhet. Mert „A (nagyon is) elpusztítható emberi életben is vannak ilyen el nem pusztítható, a szemünkkel szintén nemigen látható dolgok”.

Lexi kivárt. Tudta (vagy érezte), hogy a terrornak, megaláztatásoknak egyszer vége lesz. Merényiék. Schulze és a többiek eltűnnek a süllyesztőben, mint ahogy azok is, akik börtönbe, munkatáborba száműzték. Várt. Nem tudta biztosan – ahogy Bébé, Medve és Ottlik sem tudta, „hogyan a 'hivatalos' országnak szüksége lehet-e a másikra, boldogul-e ő is egymagában, mint amaz ott a fellegekben?” Mégis várt, mert tudta. Csak a lényeges dolgok a fontosak (a szellemi Magyarország megteremtése, védelme például), a többi mulandó, az idő távlatából szemlélve „nem fontos”.

A *Valencia-rejtély*ben Miklós szomorkodva mondogatja, elkontárkodta főművét. Bébé is úgy érezte, Medve meg az írás nehézségeivel szembesülve félbehagyta. Akkor is folytatni kell – figyelmeztet Lexi. Talán nem is az a főmű. Akkor is folytatni kell, mert a vásznon, a papíron születik meg az a „másik”, tisztultabb Magyarország! Erre kell várni! Az *Iskola a batáronban* Medve is megtanulta ezt, s ráébred, hogy itt, lent „homályosan látunk”. A lényegtelen, mondaná Lexi legyintve. De fönt...fönt – az más.

Ottlik rádióelőadásait olvastam a szárszói kertben. Egyszer csak egy rigó röppent a lábam elé. Egész közel. Félrehajtott fejjel kíváncsian szemlélve, mit csinállok. Aztán ahogy jött, úgy röppent föl a gesztenyefa ágára. Mintha azt csiripelte volna: csak fölfelé érdemes.